

Володимир Онищенко

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ¹

Показано, що глобалізація – це просторово-часовий соціальний синтез людства, який за своєю природою є нестационарним, нелінійним, стало не рівноважним процесом, системоутворюючим принципом якого є принцип обмеженої самоорганізації. Доведено, що економічна глобалізація уявляє собою асимптотичний процес формування системної узгодженості функціонування національних економік, в основі якого знаходиться нестабільний баланс інтересів. Стверджується, що перевести світову економіку у глобальну, як таку, що здатна функціонувати в режимі реального часу у масштабах планети, не можливо.

Ключові слова: природа глобалізації, людина у процесі глобалізації, самоорганізація, випадковість та необхідність, економічна глобалізація.

JEL: F010.

Криза глобалізації, про яку так багато написано за останні роки, – це криза наших знань про цей процес унаслідок розбіжності його нелінійного змісту та превалюючого в економічних та соціальних науках лінійного мислення і логіки. Про кризу економічної теорії в колах економістів говориться давно (М. Блауг, Р. Лукас, Ф. Найт, В. Полтерович та інші). Економісти-теоретики пов'язують її з тим, що "різноманіття економічних явищ не може бути пояснено на основі невеликого числа фундаментальних закономірностей і що це призводить до заміни принципу єдності теорії на принцип співіснування конкуруючих концепцій" (Полтерович, 1998. С. 61–62).

Однією з таких є концепція, яка базується на теорії нелінійних систем, або ще її називають "синергетика", парадигма якої цікава тим, що вона акцентує увагу на реальностях суспільного життя людства, для якого характерні динамічність, турбулентність, зростання складності та невизначеності і, що особливо важливо, на процесах самоорганізації соціально-економічних систем та явищ. Зауважу, що синергетика – світоглядна теорія; вона не дає поки що конкретних рецептів, а більш застерігає від спрощеного лінійного підходу до соціально-економічних процесів. Конструктивізм такого підходу поки що залишається відкритим, але має перспективу.

Щодо глобалізації, то, на мій погляд, є деякі проблеми, методологічний зміст яких можливо уточнити з позицій синергетики: природу глобалізації, місце людини у процесі глобалізації, вплив глобалізації на соціально-економічну сферу буття людства – та відповісти на питання: до чого

Онищенко Володимир Пилипович (onischenko46@rambler.ru), д-р екон. наук, Український державний університет фінансів і міжнародної торгівлі.

¹ Феноменологічний підхід припускає, що об'єкт дослідження зв'язаний з позицією дослідника та його інтенціями. Він може розглядатися як метод пояснення не завжди очевидних співвідношень та формулювання подальших припущень щодо природи об'єкту. Тому деякі положення статті мають дискусійний характер.

веде глобалізація світ? чи може Людина створити проект єдиного світу і реалізувати його?

Як говорив Декарт: "Визначте зміст слів і ви позбавите людство від половини його помилок". Семантичне значення терміна "глобальний" – тривіальне, означає: всесвітній; процес чи явище, що охоплює весь світ. Якщо ми говоримо про глобалізацію у контексті системи "людство", то маємо розуміти її як еволюційний стало не рівноважний просторово-часовий процес розвитку людства та його діяльності у планетарному аспекті. Фундаментальна сила, яка лежить в основі цього процесу – інтенціональність людини та її соціальна природа. Як влучно зауважив А. Гальчинський: "...енергія самозбагачення особистості породжує енергію глобалізаційного процесу" (Гальчинський, 2013. С. 226).

Необхідно розуміти, що глобалізація не витвір людини, а суть її природи. Об'єктивність процесу глобалізації визначається тим, що він іманентний людству, як цілісній системі, зміст функціонування якої – людське буття та становлення.

Глобалізація – це просторово-часовий соціальний синтез людства. Людина є соціальною істотою, а тому їй іманентні комунікації з подібними до себе. Як соціальна істота вона створює соціальні системи різного рівня для зменшення ризиків свого існування, вона постійно розширює контакти на різних рівнях з метою пізнання світу та створення чи запозичення знань, різноманітних технологій, в тому числі й соціальних, які б робили її життя більш безпечним. Людські спільноти як системи завжди є відкритими та нестійким, їх можливо характеризувати як стало не рівноважні системи. Вони не можуть існувати без зовнішніх контактів. Що ці контакти різноманітніші, то більша різноманітність систем, що є необхідною умовою їхнього розвитку та гармонії з навколишнім світом.

Людина перебуває у вічному пошуку оптимізації своєї життєдіяльності в умовах обмеженості ресурсів та викликів природного середовища. Але цей пошук в тих чи інших формах та методах вона повинна погоджувати з іншими людьми через комунікації (різні домовленості, конкурентне протистояння у різних формах, інтеграція тощо) на різних рівнях – особистому чи фрагментованого суспільного утворення, до якого вона належить. Результат такої взаємодії – цивілізація, а тому глобалізація – це еволюційний просторово-часовий процес соціалізації людства, який поступово втягує у свою орбіту населення планети. Глобалізація – це зростання взаємозалежності людей. Поки існують люди – існує процес глобалізації у його сутнісному розумінні. Глобалізація породжує цивілізації, а цивілізації формують, так би мовити, обличчя глобалізації та її спрямування. Це взаємодоповнюючий діалектичний процес розвитку людства.

Системоутворювальним принципом процесу глобалізації, синергетичного за своєю природою, є принцип його самоорганізації. Як відомо, під самоорганізацією розуміються локалізовані процеси спонтанного виникнення відносно стійких структур у відкритих нелінійних системах у стані їх сильної нерівноважності (так звані зони біфуркації: економічні, політичні, екологічні кризи тощо). Самоорганізація здійснюється як комбінація незалежних подій, виникнення яких може бути випадковим. Але процеси самоорганізації соціальних систем та події не є винятково грою випадку, вони мають також і причинний зв'язок, оскільки соціальні системи мають історію, а тому вони не є марксовськими процесами.

Справедливою є точка зору Д. Норта, який зазначає, що "минуле накладає обмеження на сьогодення і майбутнє". І далі, що "...питання в тому,

як людські спільноти намагаються визначати своє майбутнє, прямо підводить нас до фундаментального аспекту процесу змін – його історичної природі. Ми не можемо зрозуміти, куди ми йдемо, не знаючи, де ми були. Зв'язок минулого з сьогоденням і майбутнім становить суть "ефекту колії". "Ефект колії" не є "інерцією", він являє собою обмеження можливостей вибору, що існують в сьогоденні, засноване на історичному досвіді минулого" (Норт, 2010. С.79; 82–83). Саме це формує певну визначеність процесу. Зауважу, що уява про майбутнє і намагання його досягти також накладає обмеження на процес самоорганізації, тому що людина спрямовано починає керувати його параметрами, але у межах "колії можливостей".

До речі, І. Пригожин й І. Стенгерс відзначають, що не слід протиставляти випадковість та необхідність, що "...обидва аспекти відіграють істотну роль в описі нелінійних сильно нерівноважних систем" (Пригожин, Стенгерс, 1986. С. 56). Щоби "примирити" випадковість та детермінізм І. Пригожин й І. Стенгерс вважають, що випадковість підштовхує те, що залишається від системи в зоні біфуркації, на новий шлях розвитку, а після того, як він обраний, знову вступає в силу детермінізм – і так до наступної зони біфуркації (Пригожин, Стенгерс, 1986. С. 235). Зауважу також, що соціально-економічні системи не можуть раптово змінювати траєкторію свого розвитку в зонах (точках) біфуркації. Зміни можуть проходити досить динамічно, але з огляду на історичний спадок суспільства. До речі, радикальні зміни формальних інституцій, як це показав досвід України, не можуть бути достатніми для подальшого ефективного розвитку. Таким чином, спільна дія "необхідності" та "випадковості" взаємно доповнюються і переводять систему у новий стан та визначають при цьому, які саме нові конфігурації реалізуються.

Найважливішу роль у цьому процесі відіграє людина. Вона, зі своєю до кінця не визначеною природою, виступає одним із найінтенсивніших генераторів випадковості у соціальних системах і водночас природно намагається зменшити невизначеність свого буття через його інституалізацію. Людина через свою інтенціональність селекціонує з множини структур, що виникли чи виникають, підштовхуючи процес у потрібному напрямі, створює певну структуру з новими якістьми, яка може бути корисною для її діяльності. Тому я би назвав процес самоорганізації соціальних процесів *обмеженою самоорганізацією*.

В цьому аспекті я звертаю увагу на тезу відомого російського філософа академіка РАН В. Стьопіна, який відзначає, що у категоріальну сітку самоорганізаційних систем "...необхідно додати ідею зміни системної якості (поява нових керуючих параметрів) у процесі розвитку системи. Процесуальність виступає не тільки як відтворення певних якісних станів, а й як перехід від однієї якості до іншої. Розширюється категорія причинності – поряд з лапласівською і ймовірнісною причинністю важливою стає ідея цільової причинності" (Степин, 2011), яку в соціальних системах генерує людина.

Людина звикла розуміти процес як просторово-часове явище, що має початок і кінець. Але глобалізація не має "початку" та "кінця" у пересічному розумінні, бо вона атрибут суспільного розвитку і за межами системи "людство" вона не існує. Хто може оцінити час та мету буття людства або процесу, що іманентний буттю, поза межами людства? Нескінченність глобалізації можна трактувати також як неможливість завершити цей процес.

Глобалізація – процес, який не має у пересічному розумінні мети та кінцевого результату. Конкретну мету можуть мати людина чи фрагментовані суспільні системи, але в цілому для людства її визначити неможливо. Просторово-часову та цільову визначеність глобалізація проявляє у своїх різноманітних локальних формах, скажімо, в інтеграційних утвореннях різного ґатунку.

Внутрішня доцільність глобалізації повністю визначається буттям людства, як "життя заради життя". Глобалізація – це перманентний процес, сутність якого виражається відомою максимою "кінцева мета – ніщо; рух до неї – все". В принципі, можливо внутрішню доцільність глобалізації звести до гіпотетичної асимптотичної мети та відповідного асимптотичного руху у наближенні до неї, наприклад, як вважає А. Гальчинський, "утвердження царства свободи, царства планетарного Розуму, ...утвердження людини з планетарною свідомістю і планетарним інтелектом,... "металюдини", як продукту Землі, її еволюції" (Гальчинський, 2013. С. 251–252). Але це щось схоже на вчення Бл. Августина "Про град Божий", який писав, що земні держави нестабільні і недовговічні в порівнянні з спільнотами, створеними на основі духовного єднання.

Глобалізація як нелінійний процес має свою, так би мовити, логіку, яка відмінна від звичної каузальної (лінійний детермінізм). Вона "не є ні повністю детермінованою, ні чисто випадковою і в ній якісь події історії визначають хід процесу її розвитку" (Девід, 2005. С.184), тобто це "система соціальної взаємодії, чий рух перебуває під впливом умов, які самі є випадковими наслідками подій і дій в історії" (Девід, 2005. С.187).

Природна нестабільність процесу глобалізації, здатність його до самоорганізації під впливом випадкових чинників, значна роль людського чинника і його невизначеної природи потребують нового детермінізму: "в деякому сенсі вищий тип детермінізму – детермінізм з розумінням неоднозначності майбутнього" (Князева, Курдюмов). Тому і виникають труднощі щодо прогнозування можливих наслідків глобалізації.

Що є об'єктом та суб'єктом глобалізації? А. Гальчинський пише, що "свого часу визначальним суб'єктом економічної глобалізації виступала держава, потім – транснаціональна корпорація; інформаційна революція формує передумови утвердження творчої особистості у відповідній якості". І далі автор відзначає, що "синергетична модель глобальної економіки є економіка, основним суб'єктом якої виступають ТНК з горизонтально мережевим типом організації та управління" (Гальчинський, 2009. С. 4; 11). Існує навіть думка, яку висловлює В. Капустін, що у глобалізації як самоорганізаційного процесу (автор використовує термін "самозбірка") немає об'єкта та суб'єкта (Капустин). Але, на мій погляд, справжнім суб'єктом глобалізації завжди була людина як творчий суб'єкт за своєю природою, тому що саме вона здійснює комунікації, які об'єднують людей, роблять їх соціальною спільнотою; саме людина через свої знання і практику буття сформувала ефективні соціальні та економічні технології і структури. Держава чи ТНК не є суб'єктами глобалізації, вони як витвір людини є знаряддям процесу її реалізації.

Об'єктом глобалізації є також людина, тому що все, що поза людиною, не може бути визначеним у контексті суспільних та економічних категорій, а тому належати до об'єкта глобалізації. Таким чином, суб'єктом і об'єктом глобалізації є людина; у розширеному змісті – суспільство.

Щодо тези В. Капустіна, то, як зазначалося вище, суспільні системи та процеси не можуть бути у повному розумінні самоорганізаційними,

оскільки їм властива цільова причинність. Це механічне перенесення принципів синергетики з фізичних систем на соціальні, від чого, до речі, застерігав І. Пригожин та Г. Хакен – "батьки-засновники" синергетики.

Сьогодні світ найбільш просунувся у сфері економічної глобалізації (якщо бути точнішим, у створенні світової економіки), що й зрозуміло, оскільки обмін та торгівля, дифузія технологій та знань, як показав Д. Даймон та інші дослідники, є рушійною силою процесу глобалізації (Даймон, 2010).

Економічна глобалізація – це процес, який намагається формувати *системну консенсусну узгодженість* функціонування національних інституційно фрагментованих економік, в основі якої лежить нестабільний баланс інтересів. Я поділяю думку В. Іноземцева, який сформулював її в термінах Ф. Броделя, що "...глобалізація являє собою перетворення ряду відокремлених світогосподарств у світову економіку" (Іноземцев, 2003. С. 15). Глобальної ж економіки як єдиної системи, "здатної функціонувати в режимі реального часу у масштабах всієї планети" (Кастельс, 2000. С. 69), немає і реально не може бути. Існує взаємозалежність економік, але не існує їх взаємоузгодженості.

Якщо йти за логікою М. Кастельса, то його глобальна економіка може існувати за умови зникнення інституту держави. Адже він зауважує: "На сьогодні не існує і в осяжному майбутньому не передбачається поява цілковито інтегрованого, відкритого світового ринку праці, технології, товарів і послуг до тих пір, поки існують окремі держави з урядами, покликаними захищати інтереси власних громадян і фірм, що перебувають під їхньою юрисдикцією, в умовах глобальної конкуренції" (Кастельс, 2000. С. 72). М. Кастельс говорить, що поява нової глобальної економіки – це лише питання часу, але, як на мій погляд, то занадто невизначеного часу, зважаючи на проблеми існування держави, глобального балансу різноманітних інтересів тощо. Тому і є у мене сумнів щодо понять "глобальна економіка", "глобальне суспільство". Є процес наближення світової економіки до певної межі її зв'язності, після якої неминуче настає конфлікт інтересів, дезінтеграція та перехід до іншої конфігурації балансу інтересів. Це природна властивість розвитку будь-якої складної, багато суб'єктної соціально-економічної системи.

Коли ми говоримо про глобальну економіку, то розуміємо під цим множини фрагментованих економічних структур, між якими повинно існувати "щось" спільне, якась "глобальна цінність" чи "глобальний економічний інтерес", що можуть інтегрувати світову економіку у цілісність. Зауважу, що інтеграція локальних економічних інтересів не має коректного рішення навіть на мікрорівні, а тим більше на глобальному. Історія людства та його економічної діяльності свідчить, що збалансування інтересів має проходити природним шляхом, тобто на основі ринку з допустимим корегуванням "провалів ринку" з метою забезпечення стійкості та ефективності балансу. Але останні роки намагання міжнародних глобальних інституцій балансувати ці інтереси не приносять бажаних результатів. Справа в тому, що: 1) у акторів глобалізації немає спільних "глобальних" інтересів; 2) процес глобалізації є нерівноважним.

Суспільство у глобальне може зв'язати одна найважливіша для всіх цінність – людське життя. Реальну загрозу життю становлять екологічні проблеми та війни. На перше місце виступають екологічні проблеми, оскільки вони породжують дефіцит життєво важливих ресурсів, скажімо, продовольства та води, і можуть спровокувати військові конфлікти з неперед-

баченими наслідками. Історія має приклад такого зв'язку та його катастрофічних наслідків, наприклад, о. Пасхи (Даймон, 2011. С. 585–615).

Є теорії, згідно яких глобальну економіку реально можуть створити мережеві глобальні економічні структури, інформаційні системи, "інформаціональне суспільство" (Кастельс, 2011); "метаекономіка", "транскринові функціональні утворення" (Гальчинський, 2013), тобто глобальна економіка можлива у "постіндустріальному інформаційному світі".

А. Гальчинський визначає контури майбутнього суспільства як "багатоформатної, різновекторної, неієрархічної, асиметричної епохи" (Гальчинський, 2013. С. 227), у якій основним суб'єктом глобалізації буде "творча індивідуальність"; вектор прогресуючої індивідуалізації та соціалізації суспільно-історичного процесу" буде визначати глобалізацію (Гальчинський, 2013. С. 80–88). Ця точка зору заслуговує уваги як один із можливих варіантів розвитку світового суспільства. Але чи зможе "прогресуюча індивідуалізація" як уособлення "творчої особистості" бути цементуючим фактором глобального суспільства? Відповідь неоднозначна і потребує окремого дослідження. На мій погляд, світ індивідуальностей не зможе прийти до консенсусних рішень, така природа цих суб'єктів.

Намагання "глобалізувати" економіку за допомогою мережних економічних та інформаційних структур, як це розуміє М. Кастельс, неможливо, тому що і в цьому випадку світ має об'єднати спільний економічний інтерес. До того ж такі структури навряд чи можуть формувати глобальне суспільство та економіку з огляду на те, що М. Кастельс теж вважає неминучим зростання індивідуалізму.

Я вважаю, що так звана глобальна економіка завжди буде являти собою зміну множини відносно нестійких інтеграційних угруповань за інтересами та цілями. Глобалізація, як нестаціонарний процес, що проходить на множині нелінійних систем, завжди супроводжується збуреннями, які будуть фрагментувати світ в економічній, політичній та культурній сферах буття.

Загальновідомий факт, що вектор глобалізації завжди націлений від більш розвинутої країни (регіону) до менш. Тобто глобалізація як процес має лідера, який, так би мовити, формує основні параметри її моделі. На сьогодні європейська ліберальна модель у різних цивілізаційних варіаціях – найліпша, іншої поки що немає; визнаним лідером є США. Глобалізація як процес завжди приймає обличчя найбільш конкурентної культури чи культур, що є природним. Але якщо ми будемо насильно впроваджувати те, що більшість світової спільноти не сприймає, то це й буде насильство над процесом глобалізації.

Є різні теорії з цього приводу – одні говорять про багатополюсну глобалізацію. А. Гальчинський, наприклад, говорить про "аполярний світ", про світ, у якому взагалі не існує ні гегемона, ні домінування великих держав (Гальчинський, 2013. С.286). Але такого не буде, тому що конкуренція обов'язково визначить лідера; світ без конкуренції не може розвиватися. Якщо ми формуємо методологію дослідження глобалізації у дискурсі синергетики, то повинні визнати, що конкуренція є її атрибутом "за визначенням".

Погоджуючись з положенням про об'єктивний та спонтанний характер глобалізації, багато хто з зарубіжних та вітчизняних фахівців висловлюють стурбованість щодо її розвитку та вказують на необхідність регулювання цього процесу, "клеїють" лібералізм та неолібералізм, капіталізм, говорять про "неспроможність філософії тієї моделі глобалізації,

в рамках якої вона протікала і яка була сформована на базі принципів неолібералізму ... що потреба в її новій філософії, відповідає викликам часу, стає як ніколи гострою" (Баталов, 2012. С.7). Виникають питання – в чому має полягати сутність її нової філософії та в чому і перед ким завинила сучасна модель глобалізації?

Лібералізація та глобалізація органічно поєднані між собою і перша є необхідною умовою природної глобалізації, тому що свобода та відкритість стимулюють зростання різноманітності зв'язків між людьми та країнами, і навпаки, глобалізація поширює принципи лібералізму.

Лібералізм не є теоретичною конструкцією, скажімо, Д. Локка. Ідеї лібералізму виникли історичним, еволюційним шляхом розвитку західного європейського світу, тобто вони, як і ринок, є природним продуктом цієї системи. Сила ліберальної ідеї у її консенсусній парадигмі. В цьому зв'язку А. Гальчинський слушно зауважив, що "сила лібералізму... у гнучкості його постулатів і форм, у відсутності стандартних матриць, у можливості узгодженостей на його платформі суперечливих та полярних політичних поглядів" (Гальчинський, 2011. С. 8). Але справа в тому, що багато країн не сприймають європейських ліберальних цінностей, тому що мають власну, так би мовити, філософію буття. Це цивілізаційні розходження, а тому будь-які варіанти "примусу" до нового світогляду не припустимі. Але саме лібералізм по суті не допускає "силових варіантів" свого поширення, тому що кредо лібералізму – природне право людини на максимальну свободу. Інша справа, що лідери глобалізації цим нехтують, а тому провокують політичну нестабільність світу та екстремістські форми протистояння.

Якщо говорити про нову філософію глобалізації, то, на мій погляд, розробка універсальної філософської концепції – це пошук "філософського каменя". Не може її бути у розмаїтті культур, народів, етносів, націй, цивілізацій. Світ не може керуватися однією ідеологією. Інша справа, що необхідне філософське осмислення процесів глобалізації та їхнього впливу на людство.

В аспекті філософії глобалізації хочу звернутися до тези, яку сформулював Р. Мертон, про те, що людина створена не для того, щоб усувати суперечності свого буття, а для того, щоб жити з ними. Це ж стосується і глобалізації, яка не повинна намагатися усувати природні для людського буття суперечності, оскільки вона цього не може зробити, до того ж вони є двигуном розвитку людства. Зауважу, що не можна також допускати їхнього надмірного антагонізму, тому що це, як правило, призводить до силових конфліктів.

Якщо говорити про економічну модель глобалізації, то вона має капіталістичне обличчя. На сьогодні це найбільш ефективна соціально-економічна формація, а тому її обирають. Якщо людина розуміє, що певна модель життя дає їй реальні шанси реалізувати власні можливості, то вона неодмінно її обере. З цього приводу Ф. Хайек зауважив: "Слід зазначити, що єдиний спосіб наблизитися до об'єктивного погляду на проблему – це подивитися, як чинять люди, коли у них з'являється вибір. Прості люди третього світу з готовністю (так чужої освіченим інтелектуалам Заходу) хапаються за можливість, надані розширеним порядком, навіть якщо це загрожує проживанням протягом якогось часу в периферійних нетрях. Ця готовність – гарне доповнення до свідчення того, що люди, якщо у них є вибір, звичайно віддають перевагу цивілізації" (Хайек, 1992. С. 231).

Щодо "сутнісних вад капіталізму", які глобалізація розповсюджує світом такі як нерівність, гонитва за прибутком тощо – це не вади, це

природа людського буття. Як влучно зауважила М. Тетчер: "Капіталізм відображає порочну людську природу, а сам по собі він не є порочним" (Тэтчер, 2005. С. 466). Людство не може реалізувати модель суспільного розвитку, заклавши в неї "модель ідеальної людини", тому що вона неодмінно вступить у суперечність з реаліями буття.

Нагадаю відомий вислів Ф. Броделя про те, що "бідні країни залишаються бідними через те, що вони бідні, а багаті – тому що вони вже багаті" (цит. за: Гальчинський, 2011 .С.10). Бідні залишаються бідними, тому що, як зазначає Д. Норт, "свідомість людей й інтенціональність, яку вони проявляють у зусиллях з формування більш складних, взаємопов'язаних культур, створили різні інституційні структури, які у свою чергу пояснюють розбіжності у продуктивності товариств" (Норт, 2010. С.73).

Відносно того, чому багаті країни і далі багатіють, то лаконічну відповідь на це риторичне питання дав В. Іноземцев: "Сучасна нерівність – результат не стільки зовнішньої експансії західного світу, скільки його внутрішнього прогресу. Вперше в історії воно породжується особистими зусиллями й успіхами представників однієї частини суспільства або цивілізації – тому "нову нерівність" не можна визнати несправедливою" (Іноземцев, 2003).

Нові форми та зміст суспільного буття безумовно змінять сьогодинішній капіталізм і, може, у далекому майбутньому нерівність не буде такою різкою. Вона, безумовно, не зникне, але я впевнений – вона завжди буде "несправедливою". Яким шляхом піде людство – питання риторичне й активно дискутується в наукових колах. Мені імponує позиція А.Гальчинського, яку він лаконічно сформулював, – "кінець капіталізму – це його тріумф". Тобто капіталізм як суспільна формація та економічна модель, яка заснована на природі людини, має здатність до саморозвитку, що є головним у забезпеченні його ефективного життя у історичній перспективі.

Дж. Ю.Стігліц у своїй відомій роботі "Глобалізація: тревожные тенденции" пише, що "якщо глобалізація буде і далі здійснюватися тим же чином, яким вона здійснювалася досі ... вона не тільки не зможе сприяти розвитку, але й надалі породжуватиме бідність і нестабільність" (Стігліц, 2003. С. 27). Багато розмов ведеться про глобалізацію як процес, який впливає на розподіл соціальних та матеріальних благ між країнами. М.Інтрілігейтор говорить, про "несправедливий розподіл благ от глобалізації" і пропонує "...обкладати країни, які отримують найбільші вигоди від глобалізації, особливим податком, використовуючи ці надходження для надання фінансової та технічної допомоги тим, хто програє від глобалізації", але як це зробити – не говорить (Інтрилигейтор, 2011. С.14). О. Богомолів пише, що "...навіть не маючи строгих визначень того, що справедливо і виправдано, а що – ні, можна говорити про асиметрію в цій справі, що вимагає усунення" (Богомолів). Схожих висловлювань багато, але що розуміється під "благами глобалізації", "ефектами глобалізації" та їх "справедливим розподілом"?

Щодо справедливості, то це інституційна норма. Б. Рассел говорить, що можна сконструювати принципи справедливості та оголосити їх нормами поведінки, або домовитися про те, що за цих обставин певна поведінка, дія тощо буде справедливою (цит. за: Виноградова, 2009. С. 78). Ю. Хабермас, який по суті дотримується тієї ж точки зору, уточнює: "Норма є дієвою тільки тоді, коли її прямі й побічні наслідки можуть бути без якого б то не було примусу спільно прийняті всіма, кого ця норма зачіпає"

(Хабермас, 2001. С.113). Але це в ідеалі, вона (норма) може бути прийнята більшістю, а тому, розуміючи, що імператив справедливості має бути імплементований у суспільство, він говорить про "процедурність", яка перетворює її в атрибут суспільства. З позицій міжнародного права необхідно вибрати модель, яка б найкраще віддзеркалювала зміст справедливості у розумінні Ю. Хабермаса. Але якщо говорити про справедливість у загальноцивілізаційному контексті, то найбільш справедливим є заповіт Божий: "І як хочете, щоби з вами поводитися люди, так і ви поведіться з ними" (Лк.6, 31).

Поняття "справедливість" у контексті глобальних міжнародних економічних відносин можливо визначити через поняття правової рівноправності: рівноправні економічні відносини між країнами – це відносини, які задовольняють всі сторони; між ними відсутні аргументовані заперечення проти існуючих домовленостей, які прийняті на основі міжнародного права та не заперечують національні правові норми.

Основне благо глобалізації – доступ до можливостей відтворення кожною людиною бажаного рівня індивідуального економічного, соціального та культурного розвитку. Рівний доступ до можливостей розвитку забезпечити вельми проблематично, але прийнятний – можливо. Щодо використання цих можливостей – результати будуть різними.

Характерною для економістів лівого толку є така теза Е. Райнерта: багаті країни вимогою проводити політику вільної торгівлі прирікають менш розвинуті країни на спеціалізацію "у відповідності зі своєю порівняльною перевагою – на бідність"; "багаті країни багатіли за допомогою методів, які сьогодні практично повністю заборонені умовами Вашингтонського консенсусу" (Райнерт, 2011. С. 30; 43). Річ не у Вашингтонському консенсусі. Проблема полягає в тому, що більшість країн Африки та Азії перебувають на занадто низькому рівні культурного розвитку, а тому не в змозі копіювати та застосовувати навіть індустріальні технології. Поведінка та мотивація населення бідних країн відзначається рутинністю, намаганням зберегти ситуацію, що склалася, прихильністю звичаям, традиціям, застійністю життя у всіх сферах. Четверта частина мешканців планети ведуть незмінний спосіб життя упродовж століть, їхня щоденна турбота – прогнати себе. Але хіба глобалізація не заохочує їх до нового способу життя, який набагато ефективніший? Безумовно, "моновекторна уніфікація, за логікою силового орієнталізму та вимушеної "наздогоняючої модернізації" у західному дискурсі не повинна мати місця (Гальчинський, 2011. С.11).

Капіталізм та ліберальні суспільні норми сформували нові моделі соціально-економічного та суспільно-політичного життя багатьох країн, що забезпечило та забезпечує підвищення добробуту їх населення. При цьому розвинуті країни активно допомагають бідним країнам, розуміючи, що їх бідність – це бумеранг для сталого світового соціально-економічного та політичного розвитку. У 2009 році вся офіційна допомога розвитку (ОДР), яку надають розвинуті країни іншим країнам, становила близько 120 млрд дол. США. Зауважу, що по всіх розвинутих економіках допомога бідним країнам перебуває на рівні близько 0,25% від їх ВВП, а ООН у свій час орієнтував на 0,7% (World Economic Outlook, 2010. Р. 21). Але ця допомога не має потрібного ефекту. Примітний факт: після декількох десятиліть реалізації програм допомоги Світовий банк констатував: "Якби всі кошти, отримані Замбією за 1961–1994 рр., були спрямовані на здійснення інвестицій, її душевий дохід становив би нині не 600 дол., а понад 20 тис."

(Всемирный банк, 2001. С. 212). Допомога швидко "проїдається", а в основному розкрадається, тому вона стала, по суті, одним із каналів відтворення компраторської еліти та відтворенням бідності у контексті Мальтуса.

В 2011 г., незважаючи на кризу, приплив капіталу з-за кордону в Африку був рекордним. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) становили 87,6 млрд дол. США, офіційна допомога розвитку (ОДР) – 44 млрд, грошові перекази мігрантів – 44,2 млрд (Економіка Африки, 2012). Це значні ресурси, але континент залишається бідним. Проблеми Африки – це проблеми цивілізаційного характеру, а не ініційовані Заходом, якому це економічно не вигідно. Причини масової бідності в Африці ґрунтовно досліджені, вони об'єктивні і не породжені глобалізацією у прямому розумінні (Економіка Африки в умовах ринкових преобразований, 2010).

Глобалізація сама по собі не ділить країни на бідні та заможні, не спричиняє їхні народи до бідності, до соціальної нерівності. Одні народи скористалися більшою мірою можливостями глобалізації, інші – меншою. Але існують розрахунки, які нібито засвідчують, що глобалізація спричиняє поглиблення нерівності не тільки між країнами, а й у самих країнах. Наприклад, А. Тауш на основі оцінки кореляційного зв'язку між глобалізацією (ЕТН – індекс станом на січень 2010 р.) та нерівністю (індекс Тейла, який розрахований за даними ЮНІДО про зарплату у 21 галузі станом на січень 2010 р.) робить висновок: "На жаль, прекрасний новий світ зростаючої економічної глобалізації – це світ зростаючої нерівності. 75,9% населення земної кулі проживають у країнах, де протягом довгого часу тенденція до зростання нерівності неухильно посилювалася" (Тауш, 2012. С.110–111). За його розрахунками існує "тісний позитивний зв'язок глобалізації та соціальної нерівності, коефіцієнт кореляції більше 0,25" (Тауш, 2012. С.114). До головних "жертв" сучасної глобалізації, за розрахунками А.Тауша, увійшли Австралія, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Норвегія, США, Японія та інші, в тому числі Україна та Росія (Тауш, 2012. С. 112–113). І головний висновок: "у світлі описаного вище аналізу напрошується сумний висновок, що й нам загрожують настільки ж похмурі часи, якщо не буде скоригована логіка безумства, названого сучасною глобалізацією" (Тауш, 2012. С. 114).

Дослідження А. Тауша – це приклад хибної кореляції, тобто коли неправильно трактуються результати кореляції у контексті причинно-наслідкових залежностей. Глобалізація не є причиною соціальної нерівності в тій чи іншій країні. Причина – особливості економічного, соціального та інституційного розвитку конкретної країни. У цьому контексті зауважу, що "соціальна нерівність" – категорія, яка іманентна капіталізму у всіх форматах його прояву і може варіювати від країни до країни, але ніколи не зникне.

За капіталізму сьогоdnішнього формату щось значно виправити у сфері "справедливого розподілу благ глобалізації" та усунути надмірну нерівність між країнами неможливо. Є сподівання, що проблема може бути вирішена, коли світ трансформується у "посткапіталістичне глобальне суспільство" (Белл, Тофлер, Валерстайн, Гальчинський, Іноземцев та інші). Але я маю певні застереження щодо цього.

По-перше, економіка не змінить свого ринкового обличчя, вона еволюціонуватиме в напрямі соціалізації, але "природний розширений порядок" залишиться. Інформаційне суспільство, мережна економіка тощо не заперечують приватної власності та конкуренції (Гальчинський, 2011), оскільки вони, на мій погляд, є необхідною умовою "самовідтворення

особистості" у прийдешньому суспільстві. Зауважу, що багатьом країнам необхідно пройти принаймні стадію індустріалізації. До того ж, щоб говорити про майбутні формації, у яких творча праця, знання, соціоморальні потреби будуть превалюючими, необхідно вирішити "грубі" матеріальні проблеми більшості населення планети, яке, на жаль, живе занадто близько до рівня виживання.

По-друге, зважаючи, що диференціація країн та народів за рівнем економічного, соціального та інституційного розвитку сьогодні різюча, у прийдешній "рай" багато хто з них вступить значно пізніше за авангард, а тому нерівність може прийняти зовсім інший порядок та якість. На мій погляд, на тлі прийнятної диференціації матеріального порядку полярність значно виросте у якості та способі життя.

Зауважу, що глобалізація – процес з двостороннім рухом. Не тільки Захід впливає на інші країни, а й світові аутсайтери здійснюють вплив на розвинуті країни через масовий приплив емігрантів. Європа поступово перестає бути "європейською" і цей процес набуває рис незворотності. Проходить процес розмивання цивілізаційної ідентичності західного світу, і він примусово знижує планку своїх цілей та можливостей, гальмується економічний розвиток, соціалізація капіталізму та становлення посткапіталістичного суспільства у Європі. Тому необхідно виважено з'ясувати, хто дійсно потерпає від глобалізації та для кого вона – вирішення проблем, а для кого – поява нових. Соціальний контекст глобалізації набуває сьогодні особливої ваги і потребує ретельного наукового аналізу.

Таким чином, наше розуміння глобалізації повинно базуватися на визнанні її нестационарним, нелінійним, стало не рівноважним процесом, системоутворювальними принципами якого є принцип обмеженої самоорганізації та внутрішньої доцільності. Прогрес полягатиме в тому, що ми дедалі більше розумітимемо його логіку та намагатимемося використати його відповідно до наших уявлень та інтересів. Ми повинні розуміти, що живемо у невизначеному світі, який не може дати нам безумовної впевненості щодо очікуваного результату, але який постійно нас запитує: Quo vadis, Homo?

Література

- Баталов Э. (2012) Современные глобальные тренды и новое сознание // Международные процессы. №1(8). С. 4 – 12.
- Богомолов О. (2011) Неравномерность в распределении экономических выгод. <http://uz-eft.narod.ru/economics/bogomolov/unevenness.htm>
- Виноградова Н. (2009) Идея справедливости в экономических отношениях людей: история и современность // Проблемы современной экономики. № 3. С. 72–82
- Всемирный банк. (2001) Доклад о мировом развитии. Наступление на бедность. М.: Изд-во Весь мир.
- Гальчинський А. (2011) За межами капіталізму // Економіка України. № 9. С. 4–16.
- Гальчинський А. (2011) Лібералізм: уроки для України. К.: Либідь.
- Гальчинський А. (2009) Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення // Економіка України. № 1. С. 4–18.
- Гальчинський А. (2013) Політична нооекономіка. К.: Либідь.
- Даймон Д. (2010) Ружья, микробы и сталь. АСТ CORPUS.
- Даймон Д. (2011) Коллапс: как и почему одни общества приходят к процветанию, а другие – к гибели. М.:Астрель: CORPUS.
- Дэвид П. (2005) Доклад "Path Dependence and Historical Social Science: an Introductory Lecture", представленной на научном симпозиуме "20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития", ГУ ВШЭ, Москва, 13 мая 2005.

- Иноземцев В.* (2003) Глобализация и неравенство: что – причина, что – следствие. // Россия в глобальной политике. № 1. С. 12–24.
- Интрилигейтор Майкл Д.* (2011) Сущность наших текущих экономических проблем в глобальном мире // Международная экономика. № 9. С. 11–14.
- Капустин В.С.* (2011) Глобализация и социосинергетика. <http://spkurdyumov.narod.ru/D23Kapustin.htm>.
- Кастельс М.* (2000) Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ.
- Князева Е, Курдюмов С.* (2011) Основные принципы синергетического мировоззрения. <http://spkurdyumov.ru/philosophy/osnovnye-principyu-sinergeticheskogo-mirovoznreniya/>.
- Норт Д.* (2010) Понимание процесса экономических изменений. М.: ГУ ВШЭ, 2010
- Полтерович В.* (1998) Кризис экономической теории. // Экономическая наука современной России. № 1. С. 61–72.
- Пригожин И., Стенгерс И.* (1986) Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. М.: Прогресс.
- Райнерт Э.С.* (2011) Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. М.: Изд. дом ВШЭ.
- Степин В.С.* (2011) О философских основаниях синергетики. <http://spkurdyumov.narod.ru/StepinVSem.htm>.
- Стиглиц Дж.Ю.* (2003) Глобализация: тревожные тенденции. М.: Мысль.
- Тауш А.* (2012) Геостратегические соображения по поводу циклов Кондратьева, глобализация и войны // Международная экономика и международные отношения. №10. С. 105–114.
- Тэтчер М.* (2005) Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. М.: Альпина Бизнес Букс.
- Хабермас Ю.* (2001) Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб.: Наука.
- Хайек Ф.* (1992) Пагубная самонадеянность. М.: Новости.
- Экономика Африки.* (2012) <http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=875&type=news>.
- Экономика Африки в условиях рыночных преобразований.* (2010) М.: Институт Африки РАН.
- World Economic Outlook.* (2010) Wash., 2010.

THE PHENOMENOLOGY OF GLOBALIZATION

Volodymyr Onyshchenko

Author affiliation: Doctor of Economics, Ukrainian State University of Finance and International Trade. E- mail: onischenko46@rambler.ru.

The article shows that globalization is a spatio-temporal social synthesis of humanity, which, by its nature, is a nonstationary, nonlinear, and steadily nonequilibrium process whose system forming principle is that of limited self-organization. Proved that economic globalization is an asymptotic process of the emergence of systemic coordination of the functioning of the national economies based on the unstable balance of interests. Confirmed that it is impossible to turn the world economy into a global one able to function in real time on a global scale.

Key words: globalization nature, human in globalization process, fortuity and necessity, economic globalization.

JEL: F010.